

AZ ÖNKONTROLL KRIMINOLÓGIAI FOGALMÁNAK KRITIKAI ELEMZÉSE

SZABÓ Judit

Országos Kriminológiai Intézet

judit.szabo@okri.hu

KÖKÖNYEI Gyöngyi¹

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet

MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Mígren Kutatócsoport,

Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem

kokonyei.gyongyi@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban a bűnözés általános elmélete (Gottfredson és Hirschi, 1990) és központi fogalma, az önkontroll kritikai elemzésére vállalkozunk. A tárgyalt elmélet a kriminológia egyik legismertebb és empirikusan legtöbbet vizsgált teóriája, amelynek értelmében a bűnelkövetés oka az önkontroll alacsony szintje. A kriminológiában ez a modell jelenti az önkontrollal kapcsolatos kutatások egyik domináns elméleti keretét, az önkontroll definíciójában azonban némiképp eltér a pszichológiai elméletekben és kutatásokban alkalmazott konstruktum(ok)tól. Az önkontroll kriminológiai/szociológiai és pszichológiai konceptualizálása közötti különbség a tárgyalt fogalom operacionalizálása terén is érvényesül, ami megnehezíti a bűnelkövetés hátterének megismerését célzó kutatások eredményeinek értelmezését.

Tanulmányunkban röviden összefoglaljuk a bűnözés általános elméletével kapcsolatos kutatások fontosabb következtetéseit, és a releváns pszichológiai szakirodalomból is merítve áttekintjük az elmélet problémás vonatkozásait. Álláspontunk szerint a bűnözés általános elmélete az azt alátámasztani látszó tekintélyes mennyiségű empirikus adat ellenére nem tűnik alkalmasnak az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés közötti összefüggés koherens és mélyreható magyarázatára. Amellett kívánunk tehát érvelni, hogy a pszichológia elméleti és empirikus ismeretei elengedhetetlenek a kriminális viselkedés hátterének – azon belül az önkontrollfunkciók szerepének – feltárásához és egyes kriminológiai elméletek empirikus

¹ A jelen tanulmány megírását az MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Mígren Kutatócsoport, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Agykutatási Program, Semmelweis Egyetem, KTIA_NAP_13-2-2015-0001 számú pályázata támogatta.

tesztelhetőségének megvalósításához. A problémafelvetés nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentőséggel is bír, amennyiben a kriminológiai elméletek a bűnmegelőzés módszereinek és eszközeinek megalapozásához is hozzájárulnak.

Kulcsszavak: bűnözés általános elmélete, bűnelkövetés, kriminológia, önkontroll, operacionálizálás

BEVEZETÉS

Az egyik legnépszerűbb kriminológiai teória Gottfredson és Hirschi (1990) általános bűnözélmélete.² A modell a bűnelkövetést kizárólag az alacsony önkontroll és a bűnalkalmak (ún. lehetőségek) közötti interakció eredményének tekinti, bár e két tényező összefüggésének vonatkozásában a szerzők olykor önmaguknak is ellentmondanak (vö. Hirschi és Gottfredson, 1993, 50.; Grasmick et al., 1993, 10.). Az elmélet egyik gyenge pontja éppen az, hogy nem mond szinte semmit sem a bűnalkalmakról, sem az interakció természetéről, sőt, egy helyen a szerzők megjegyzik, hogy „*az önkontroll és a lehetőség bizonyos bűncselekmények esetén interakcióba léphet egymással, de általában egymástól függetlenek*” (Hirschi és Gottfredson, 1993, 50.). Bármit is jelentsen ez, a szerzők világossá teszik, hogy a bűnelkövetés szempontjából az alacsony önkontrollt tartják meghatározó tényezőnek.

Gottfredson és Hirschi úgy vélik, a kriminológiában oly népszerű bűnözői karrierkutatások és az azokra épülő elméletek túlbonyolítják a bűnözés jelenségének magyarázatát, amikor számos különböző tényező interakcióinak időbeli változásaira koncentrálnak. Álláspontjuk szerint az utánkövetéses kutatások feleslegesek, hiszen a bűnözés meghatározó prediktora, vagyis az önkontroll szintje, nem változik az idő múlásával, és az

egyéni különbségek keresztmetszeti kutatásokkal is tettenérhetők (Hirschi és Gottfredson, 1993). Zárójeles megjegyzésként teszszük hozzá, hogy a szerzők által bírált fejlődéskriminológiai kutatások némelyike már jóval a tárgyalt elmélet megszületése előtt összefüggést talált a gyermekkori önkontrollképességek és a későbbi bűnelkövetés között.

A szerzők nemcsak a bűnelkövetéssel, hanem más, ún. analóg viselkedésformákkal is összefüggésbe hozzák az alacsony önkontrollt, ilyen például a dohányzás, a szerencsejáték, az alkohol- és drogfogyasztás. Úgy vélik, az önkontroll alacsony szintje nemcsak a törvénybe ütköző tettekre, hanem valamennyi olyan cselekményre hajlamossá tesz, amelyek rövid távon jutalmazónak bizonyulnak, és hosszú távú negatív következményeik vannak.

Az önkontroll alacsony szintje és a deviáns viselkedésformák, különösen a bűnelkövetés közötti összefüggést sok empirikus eredmény támasztja alá (ld. Moffitt et al., 2011), így az elmélet – formálisan – megáll. Ha azonban a felszín alá nézünk, és megpróbáljuk a modellben leírtak alapján értelmezni és operacionálizálni az önkontrollt, komoly nehézségekbe ütközünk. A helyzetet tovább bonyolítja az a tény, hogy bár a tárgyalt elmélet szociológus alkotói tagadják az önkontroll pszichológiai jelenség voltát, a lélektanban alkalmazott terminusokkal írják körül teóriá-

² Szeretnénk köszönetet mondani a tanulmány két lektorának a hasznos és kritikus megjegyzéseikért.

juk központi konstruktumát. Álláspontunk szerint érdemes közelebbről megvizsgálni a bűnözés általános elmélete szerinti alacsony önkontroll fogalmát és áttekinteni a modellre vonatkozó empirikus eredményeket, hogy képet kaphassunk arról, mennyire alkalmas az elmélet a bűnelkövetői viselkedés magyarázatára. Úgy véljük, a kritikai elemzés hitelesebb és teljesebb, ha a kriminológiai mellett az önkontrollal kapcsolatos pszichológiai szakirodalomból is szemezgetünk, terjedelmi okok miatt csak illusztratív jelleggel. *Szeretnénk jelezni, hogy nem azt gondoljuk, hogy az önkontrollfolyamatok nem játszanak szerepet a bűnelkövető viselkedés kialakulásában, hanem a bűnözés általános elméletében megfogalmazott elképzeléseket, és így az önkontroll definiálását tartjuk problémásnak.*

AZ ÖNKONTROLL FOGALMA ÉS AZ ALACSONY ÖNKONTROLL ELEMELI

A bűnözés általános elméletének központi fogalma az önkontroll, amelyen Gottfredson és Hirschi (1990, 87.) a bűnelkövetéstől történő tartózkodásra való hajlamot (*tendency*) értik. Az önkontroll olvasatukban a viselkedés hosszú távú költségeinek mérlegelésére és ennek eredményeként a deviáns, illetve kriminális viselkedéstől történő tartózkodásra való képességet jelenti. A szerzők tehát olyan látens változóként határozzák meg az önkontrollt, amelynek alacsony szintje a deviáns cselekmények elkövetésének nagyobb valószínűségével jár együtt, és amelynek tekintetében az egyének különböznek egymástól. Bár az alacsony önkontrollt egydimenziós diszpozícióként konceptualizálják, hat elemre vagy jellemzőre bontják azt. Jelentős probléma, hogy ezt a hat jellemzőt an-

nak alapján állapítják meg, hogy a kriminális viselkedésből „mi olvasható ki”. Azaz ha a bűnelkövetés izgalmas és kockázatos, akkor az alacsony önkontroll eleme a kockázatkeresés (89. o.). Elméletük szerint az önkontroll alacsony szintjével rendelkező egyének impulzívok, érzéketlenek mások fájdalmával és distresszével szemben, kockázatkeresők, a fizikai tevékenységeket preferálják a mentálisakkal szemben, meggondolatlanok és szegényes verbális készségekkel rendelkeznek, amely jellemzők okán nagyobb valószínűséggel bonyolódnak bűncselekmények elkövetésébe, mint a magas önkontrollal rendelkező társaik.

Gottfredson és Hirschi megközelítése számos szempontból bírálható. A legszembevetőbb problémája – az elméleti tautológia folytán – az önkontroll meghatározása. Az elmélet az alacsony önkontrollal magyarázza és definiálja is a bűnelkövetést. Ez nemcsak elméleti szempontból kifogásolható megoldás, de egyben a konstruktum operacionálisítása terén is komoly nehézségeket okoz. E helyütt fontos megemlíteni, hogy a tautológia problémája a tárgyalt téma kapcsán a pszichológiai szakirodalomban is megjelenik. Az önkontroll- vagy önszabályozási deficitet a kutatók gyakran magával a problémás viselkedéssel azonosítják. Rawn és Vohs szerint (2011) az önkontroll pszichológiai folyamatait gyakran összekeverik azok végeredményével, pedig azokat élesen szét kell választani. Úgy érvelnek, hogy bizonyos helyzetekben éppen a rizikós viselkedés az, amely magas önkontrollt igényel. Egy olyan viselkedés kifuttatása például, amely a személy számára intraperszonálisan averzív jellegű (pl. kipróbálni egy adott legális vagy illegális szert), de adott helyzetben interperszonálisan kívánatos és szociális elfogadással és/vagy a szociális kirekesztés elkerülésével jár,

nagyfokú önkontrollt igényel. Ennek megfelelően az antiszociális viselkedés nem mindig alacsony önkontrollképességet jelez, hanem olykor akár épp az ellenkezőjét.

Ha a tautológia hibáján túl is lépünk, észre kell vennünk, hogy Gottfredson és Hirschi bűnözéseméletének önkontroll fogalma meglehetősen sajátos, amennyiben például alacsony önkontroll összetevőként azonosítja a fizikai tevékenységek preferálását a mentálissal szemben vagy akár az érzéketlenséget, illetve a szegényes verbális készségeket. Ezek távol állnak a pszichológiai szakirodalomban önkontroll címszó alatt tárgyalt folyamatoktól, azaz például a viselkedéskontrolltól (válaszgátlástól), a késleltetés képességétől, a szociális tilalmak (morális tilalmak) betartásától, a kitartástól vagy akár a jutalom önszabályozásától (Kulcsár, 1974).

Továbbá az önkontroll sokféle módon konceptualizálható. A szakirodalomban különbséget tesznek például a vonás- és az állapot szintű, a tudatos és az automatikus önkontrollfolyamatok között (pl. Baumeister és Heatherton, 1996; Muraven és Baumeister, 2000), de sok más kategorizáció is létezik. Sokat vitatott kérdés például az önkontroll és az impulzivitás (ld. pl. Steinberg, 2008), illetve, a kockázatkeresés közötti összefüggés is (ld. pl. Kuhn, 2013). Mindezek említésével csupán a tárgyalt elmélet önkontroll fogalmának differenciálatlan voltára kívánunk rávilágítani.

Némiképp ironikus, hogy bár a szerzők kifejezetten elutasítják az önkontroll személyiségvonásként történő értelmezését (ld. Gottfredson és Hirschi, 1993. 49.), lélektani terminusokkal jellemzik azt. Megjegyezzük továbbá, hogy az érzéketlenséget például a pszichopátiás személyiséggel (ld. Frick és Viding, 2009), a szegényes verbális készségeket pedig a kriminalitással (ld. Perkins et

al., 2011) is régóta rendre összefüggésbe hozzák a pszichológiai szakirodalomban, így azok 1990-ben, a tárgyalt elmélet megszületésekor talán már nem hatottak az újdonság erejével a kriminológiában, legfeljebb a „csomagolás” változott. Az önkontroll elemeinek meghatározása a tárgyalt elméletben egyébként is önkényesnek tűnik, mert nem empirikus eredményeken alapul, illetve mert a teória pszichometriai szempontú tesztelése rendre kedvezőtlen eredményeket hoz. Bár számos kutatás alátámasztja a bűnelkövetés és az alacsony önkontroll közötti összefüggést, Gottfredson és Hirschi önkontrollkonstruktumának egy- vagy többdimenziós volta tekintetében korántsem konzisztensek az eredmények (pl. Longshore et al., 1996; Marcus, 2003). Érdemes továbbá megemlíteni, hogy a kockázatvállalás és az impulzivitás eltérő idegrendszeri és fejlődési folyamattal rendelkezik, ami felveti a kérdést, hogy vajon állhat-e egyetlen azonos látens változó a háttérükben (ld. Steinberg et al., 2008). Továbbmenve, a pszichológiai szakirodalom is tele van vitás kérdésekkel a témával kapcsolatban.

Csak hogy egy szemléletes példát említsünk, például az impulzivitás – amely a tárgyalt elméletben az önkontroll elemei között szerepel – önálló vonás (Deyoung, 2011), egyes személyiségfaktorok része (Costa és McCrae, 1990) vagy többdimenziós konstruktum (Whiteside és Lynam, 2001). Úgy véljük tehát, hogy a bűnözés általános elmélete, bár egy releváns tényezőt emel a rizikófaktorok közé, az önkontroll definiálása terén – kezdve a tautológia problémájával – jelentős hibákat vét. Legjobb esetben is csak a felszint kapargatja, hisz nyilvánvaló módon nem alkalmas a bűnelkövetés szempontjából releváns viselkedéskontroll mechanizmusainak magyarázatára.

A pszichológiai megközelítések alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy az önkontroll egyes összetevőit és/vagy folyamatait érdemes pontosan definiálni, és differenciáltan és szisztematikusan vizsgálni, annak érdekében, hogy feltárhassuk, hogy mely összetevők milyen módon járulnak hozzá egy komplex viselkedésforma, pl. a bűnelkövetés kialakulásához. Ennek alapvető feltétele az, hogy az önkontroll „ernyőfogalma” alá kizárólag olyan jellemzőket/folyamatokat soroljunk, amelyek a viselkedés, a gondolkodás és az érzelmek gátlásához, megváltoztatásához, azaz az önkontroll folyamataihoz (Muraven és Baumeister, 2000) tartoznak. Például Gottfredson és Hirschi elméletében az alacsony önkontroll elemei között szereplő szegényes verbális készség és a fizikai tevékenységek preferenciája valóban mutat empirikus összefüggést a bűnelkövetéssel, de az önkontroll elemei közé sorolása megkérdőjelezhető. Ez a példa jól illusztrálja, hogy miért érdemes kritikusan kezelni ennek az elméletnek az önkontroll fogalmát.

Elismerjük ugyan, hogy a pszichológiai elméletek is különböző módokon konceptualizálják és operacionalizálják az önkontroll fogalmát vagy annak egyes elemeit, de közös bennük, hogy a viselkedés, gondolatok, érzelmek szabályozásának jellemzőit próbálják megragadni.

AZ ÖNKONTROLL MÉRÉSE ÉS A TAUTOLÓGIA PROBLÉMÁJA

Gottfredson és Hirschi elméletükben nem foglaltak egyértelműen állást az önkontroll

operacionalizálásának és mérésének kérdésében, amely hiányosság megnehezíti az elmélet empirikus ellenőrzését. Tény, hogy az alacsony önkontroll Gottfredson és Hirschi (1990) által meghatározott elemei félrevezetők, mivel ezek okán sokan pszichológiai konstruktumként értelmezték az önkontrollt, pedig a szerzők éles kritikával illették az alacsony önkontroll és a bűnözési hajlam közé egyenlőségjelet tevő megközelítéseket, és leszögezték, hogy az alacsony önkontroll az ő olvasatukban nem a bűnelkövetésre hajlamosító predispozíció vagy más pszichológiai természetű jelenség (Hirschi és Gottfredson, 1993). Mivel azonban elméletükben nem határozták meg az önkontroll mérésének módját és eszközét, a teória tesztelésére vállalkozó kutatók magukra maradtak a problémával.

A Hirschi és Gottfredson által meghatározott önkontroll mérésére többféle önbeszámoló kérdőívet hoztak létre. Grasmick és munkatársai (1993) például kidolgoztak egy 24 ítemes, az önkontroll hat összetevőjének megfelelően hat alszkálából álló skálát,³ amelynek tételei nagyrészt a CPI-ből (California Psychological Inventory; Gough, 1956) kerültek áttemelésre. Bár az Alacsony Önkontroll Skálát (Low Self-control Scale) pszichometriai tulajdonságai és faktorstruktúrája okán érték kritikák (DeLisi et al., 2003; Marcus, 2004), az a mai napig az egyik legnépszerűbb önkontroll-mérőeszköz a kriminológiában. Keane és kollégái (1993) egészen más megközelítést alkalmaztak az önkontroll mérésére, mint a másik kutatócsoport; az önkontroll egyes konkrét viselkedéses mutatóira – pl. a biztonsági öv bekötésének megfigyelésére

³ A Grasmick-féle Alacsony Önkontroll Skálából néhány példatétel: „Jobban érdekel, hogy mi történik velem rövid távon, mint hosszú távon”; „Gyakran csinálom olyat, ami az adott pillanatban örömet okoz nekem, akkor is, ha ez valami távolabbi célom rovására megy”; „Ha másokat idegesít, amit teszek, az az ő bajuk, nem az enyém”; „Az izgalom és a kaland fontosabb számomra, mint a biztonság.”

és a véralkoholszintre – támaszkodva alakították ki mérőeszközüket. A kialakult vitában Hirschi és Gottfredson (1993) az önkontroll konkrét viselkedéses megnyilvánulására való rákérdezés mellett foglaltak állást, annak nagyobb megbízhatóságára hivatkozva.

Az egyes önbeszámolás kérdőívek megbízhatóságának összehasonlítása tárgyában élénk diskurzus bontakozott ki a szakirodalomban (Piquero, 2009). Az egyik jelentős kutatás Tittle és munkatársai (2003) nevéhez fűződik, akik Grasmick és munkatársai skálája mellett két, konkrét viselkedésekre rákérdező kérdőívet alkalmaztak az önkontroll és a devianciák, illetve a bűnözés közötti összefüggés mérésére. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az alacsony önkontroll és a bűnözés közötti kapcsolat a kérdőívek tételeinek jellegétől függetlenül igazolható, és a konkrét viselkedések nem bírnak jobb prediktív értékkel, mint pl. a Grasmick-féle skála. Az ellentétes állásponton lévő Marcus (2003) egy saját mérőeszközt – az ún. Retrospektív Viselkedéses Önkontroll Skálát – hozott létre, amelyet három különböző mintán összehasonlított a Grasmick-féle skálával. Saját mérőeszköze megbízhatóságára és validitására vonatkozó eredményei sokkal meggyőzőbbek, mint a Grasmick-skáláéra, és következtetéseit további kutatások is megerősítik (Ward et al., 2010).

Az önkontroll mérése több komoly módszertani problémát is felvet, amelyek egy része a tárgyalt elmélet kritikájaként is felfogható, míg más részük független az elméleti kerettől. Utóbbiakra példa az alacsony önkontrollnak a válaszadásra gyakorolt hatása, illetve a társas kívánatosság problémája (ld. Piquero, 2008). A bűnözés általános elméletét is érintő módszertani aggályok a faktorstruktúrával, illetve az önkontroll és más változók közötti átfedésekkel kapcsolatosak.

Az egyik legvitatottabb kérdés az elmélet kapcsán az önkontroll egydimenziós vagy többdimenziós konstruktum volta és mérési módja. Gottfredson és Hirschi feltételezését, amely szerint az alacsony önkontroll egy egydimenziós, látens változó, messze nem minden kutatás tudta maradéktalanul alátámasztani (Marcus, 2004).

Az alacsony önkontroll mérésével kapcsolatban a szakirodalomban a leggyakrabban a „körkörös logika” problémája merül fel, amely egyben a tárgyalt elmélet alkalmazhatóságának egyik legkomolyabb kritikája is (Arneklev et al., 2004; Geis, 2000). A tautológia, ahogy arról az önkontroll fogalma kapcsán már szót ejtettünk, magából az elméletből ered, és rányomja a bélyegét az operacionalizálásra és a mérésre. Ahogy arra Akers (1991) rámutatott, könnyen a tautológia hibájába esünk, ha egy jelenséget azzal próbálunk mérni, amit egyben magyarázni is kívánunk vele. Ha tehát az alacsony önkontroll a bűnelkövetés oka, akkor nem lehet előbbi megállapításának kritériuma a bűncselekmény elkövetése. Mivel azonban az elméletben nincs semmiféle támpont az önkontroll konstruktum méréséhez, ezt a gordiuszi csomót megítélésünk szerint nem lehet átvágni.

ALACSONY ÖNKONTROLL ÉS BŰNELKÖVETÉS

Gottfredson és Hirschi az alacsony önkontroll és a bűnözés közötti összefüggést időtől, helytől, kultúrától, demográfiai jellemzőktől és bűncselekménytípustól függetlennek, univerzálisnak tekintik. Az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés, illetve az azzal analóg viselkedésformák között feltételezett kapcsolat rendre megerősítést nyer az empirikus kuta-

tásokban (pl. DeLisi és Vaughn, 2008; Pratt és Cullen, 2000), általában a különböző demográfiai változóktól függetlenül (Piquero, 2009). Az összefüggés faji-etnikai hovatartozástól és kultúrától független volta például az Egyesült Államokban (pl. Vazsonyi és Belliston, 2007) és a világ más részein (pl. Vazsonyi et al., 2004) is alátámasztást nyert. Az alacsony önkontroll nemcsak a kriminális részvétel tényével, hanem annak mértékével és súlyával is összefüggést mutat (DeLisi et al., 2003; Vazsonyi et al., 2004). Utánkövetéses vizsgálatok eredményeiből azt is tudjuk, hogy a tárgyalt konstruktum a bűnisméltés robusztus és megbízható prediktora, illetve szoros összefüggést mutat a krónikus, azaz karrierbűnözéssel (pl. DeLisi és Vaughn, 2008; Kivivouri et al., 2012; Benda et al., 2005). Az már kevésbé egyértelmű, hogy az összefüggés valamennyi bűncselekménytípus esetében fennáll-e. A fehérgalléros bűnözés, illetve a gazdasági bűncselekmények vonatkozásában például rendre nem sikerült igazolni a tárgyalt hipotézist (Piquero et al., 2008; Tittle és Grasmick, 1997). Bár a fehérgalléros bűnözés „kakukktójás” volta nem rombol sokat az eredeti elmélet tekintélyén, mert sok vonatkozásban különbözik a bűncselekmények többségétől, ez a probléma megkérdőjelezi az elmélet általános érvényét.

Kritikára adnak alapot azok a kutatási eredmények is, amelyek szerint az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés közötti összefüggés erősebbnek mutatkozik a keresztmetszeti, mint az utánkövetéses kutatásokban, ráadásul utóbbiakban igen markánsan kirajzolódnak a társas tanuláselméleti változók hatásai is (Pratt és Cullen, 2000). Az önkontroll magyarázóerejének longitudinális elrendezésben történő csökkenése arra utal, hogy a bűnelkövetésre, illetve annak időbeli

mintázatára – Gottfredson és Hirschi tételével ellentétben – korántsem csak az önkontroll szintje gyakorol befolyást. A kriminális életutakra ható biológiai, társadalmi és pszichológiai tényezők azonosításával és interakcióik feltárásával foglalkozó életpálya és fejlődéskriminológiai kutatások fénykorában ez talán kevésbé meglepő megállapítás.

AZ ÖNKONTROLL KIALAKULÁSA ÉS ÁLLANDÓSÁGA

Az önkontroll Gottfredson és Hirschi (1990) szerint nem veleszületett, hanem szerzett jellemző, amely gyermekkorban alakul ki a szocializáció során. A gyermek viselkedésének ellenőrzésére, a deviáns viselkedés felismerésére és büntetésére irányuló szülői-nevelői gyakorlat és a kötődés befolyásolja az önkontroll kifejlődését, amelynek szintje kb. az első tíz életévet követően viszonylag állandó marad (Piquero, 2009). Ezen a későbbiek során sem az informális, sem a formális szocializációs hatások nem képesek jelentősen változtatni. Ebből következik, hogy az elmélet szerint nem sok remény van a felnőttkorú bűnelkövetők kriminalitásának befolyásolására.

Az önkontroll kialakulására vonatkozó megállapítások az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés kapcsolatához képest jóval alulkutatottabb és kevésbé konzisztens empirikus bizonyítékokkal alátámasztott részei az elméletnek (Goode, 2008). Egyes kutatási eredmények megerősíteni látszanak azokat (pl. Vazsonyi és Belliston, 2007), mások kétségeket fogalmaznak meg az önkontroll tízéves kort követő állandósága (Hay és Forrest, 2006) és a szülők kizárólagos vagy legalábbis meghatározó befolyása tekintetében (Cullen et al., 2008). Több kutatás eredményei ugyanis arra hívják fel a figyelmet, hogy az

önkontroll alakításában a családin kívül egyéb társas hatások is szerepet játszanak, például az iskola (Burt et al., 2006; Pratt et al., 2004). Fontos és empirikusan is alátámasztott bíráló, hogy a bűnözés általános elmélete figyelmen kívül hagyja a társas tanulás szerepét az önkontroll kialakulásának folyamatában (Cullen et al., 2008). Beaver és munkatársai (2010) a genetikai tényezők ignorálását nehezményezik a szülői-nevelői hatásokkal foglalkozó kriminológiai kutatásokban.

Az önkontroll időbeli állandóságának tétele sem nyert egyértelműen bizonyítást (Burt et al., 2006; Pratt és Cullen, 2000), sőt, több eredmény is arra utal, hogy az önkontroll nemcsak az egyének között mutat variabilitást, hanem az egyénen belül is (pl. Hay és Forrest, 2006). Tittle és Grasmick (1997) például szignifikáns U alakú összefüggést talált az önkontroll és az életkor között. Ellentmond az önkontroll állandósága tételének például Baumeister és kollégái (1994) empirikusan alátámasztott elmélete is, amely az önkontrollt a tapasztalatoktól és a körülményektől függően felhalmozódó vagy kimerülő erőforrásként írja le, ahogy azok a kutatási eredmények is, amelyek szerint az önkontroll gyakorlással fejleszthető (Muraven et al., 1999). A tárgyalt jelenséget kognitív, illetve idegtudományi és fejlődési perspektívából vizsgáló kutatások is alapot adnak a kritikára. Gondoljunk csak a viselkedéskontrollban meghatározó szerepet játszó agyterületek, különösen a prefrontális lebeny felnőttkorba nyúlóérésére (Casey et al., 2005).

KÖVETKEZTETÉSEK

A bűnözés általános elméletét megalkotása óta az azt alátámasztó empirikus bizonyíté-

kok ellenére sok kritika érte, elsősorban tautologikus és leegyszerűsítő volta miatt, és mert figyelmen kívül hagyja a kriminális viselkedés szempontjából releváns egyéb tényezőket (ld. Goode, 2008; Piquero, 2009). Bár terjedelmi okok miatt csak vázlatosan tudtuk áttekinteni a főbb bírálati szempontokat, és csupán szemezgetni tudtunk az önszabályozás, illetve önkontroll több könyvtárnyi szakirodalmából, annyi nyilvánvalónak tűnik, hogy az önkontroll és a kriminalitás kapcsolatának problémája jóval összetettebb Gottfredson és Hirschi koncepciójánál. A gyenge önkontrollfunkcióknak a deviáns viselkedésformák, így a bűnelkövetés kialakulásában betöltött meghatározó szerepe ugyan valóban nehezen vitatható, e megállapítás elfogadása azonban korántsem érv a tárgyalt elmélet plauzibilis volta mellett. Nem mindegy ugyanis, hogy mit értünk önkontrollon, hogyan konceptualizáljuk és operacionalizáljuk azt, és hogyan magyarázzuk a kriminális viselkedéssel való összefüggéseit. Gottfredson és Hirschi szándékaik szerint társadalomtudományi elméletet alkottak, amelyben az önkontrollt szociológiai és nem pszichológiai entitásnak tekintik, ám annak elemeit, illetve az alacsony önkontroll jellemzőit lélektani terminusokkal írják le. A pszichológiai fogalmak beemelése így indokolttá teszi a teória lélektani szempontú elemzését is.

Az elmélettel kapcsolatos kritikai szempontok egymással szorosan összefüggésben állnak. Az önkontroll meghatározásának és konceptualizálásának hiányosságai – így elsősorban a tautológia problémája, illetve az önkontroll és elemei kapcsolatával és természetével összefüggő kérdések – a konstrukció operacionalizálására és mérésére is rányomják bélyegüket, mindez pedig komoly aggályokat vet fel az elmélet ellenőrizhető-

ségével kapcsolatban. Számunkra úgy tűnik, hogy Gottfredson és Hirschi elmélete inkább a pszichológia, mint a szociológia területére merészkedik, nemcsak mert az előbbi tudomány rendelkezik az emberi viselkedés egyéni mozgatórugóinak megismerésére többé-kevésbé alkalmas eszközökkel, hanem mert a szerzők annak ellenére, hogy deklaráltan szociológiai elméletet kívántak létrehozni, maguk is lélektani fogalmakat alkalmaznak központi konstruktumuk leírására. Az elméletet alátámasztani látszó empirikus eredmények nagy része véleményünk szerint annak tulajdonítható, hogy az önkontroll elemeinek nevezett változók többsége valóban összefügg a kriminalitással, ám ez önmagában nem támasztja alá, hogy ezen összefüggés hátterében az önkontroll egységes és látens változója húzódná meg. Továbbá egyes kutatási eredmények (pl. Connor et al., 2009) arra utalnak, hogy az önkontroll egydimenziós konstruktumként való felfogása és mérése elfedi az egyes összetevői által a különböző bűncselekménytípusok elkövetésére gyakorolt specifikus hatásokat.

A kriminológiai elméletek nem öncélú tudományos produktumok, és általában nem csak a bűnözés magyarázata a feladatuk. A teóriák a gyakorlati szakemberek számára is egyfajta útmutatóul szolgálhatnak, például a bűnmegelőzés módjára és eszközeire vonatkozó következtetések is levonhatók belőlük. Ha elfogadjuk az elméletnek az önkontroll felnőttkorban való befolyásolhatatlanságára vonatkozó tételét, azzal a szituációs bűnmegelőzésen kívül szinte az összes megközelítést, illetve módszert kizárjuk a kriminálprevenció lehetséges eszközei köréből. Amellett, hogy ez az álláspont nem éppen gyakorlatorientált szemléletet tükröz, tekintélyes szakirodalom áll rendelkezésre a cáfolatára. Hogy csak a harmadlagos megelőzés területén marad-

junk, a bűnisméltés megelőzését célzó programok egy része többé-kevésbé hatékonyan bizonyul (pl. Andrews és Bonta, 2010), ami ellentmond az önkontroll időbeli állandósága tételének vagy annak, hogy önmagában az önkontroll magyarázná a bűnelkövetést.

Érdeemes megemlíteni, hogy a bűnözés általános elméletével szemben született kritikák hatására Hirschi (2004) revideálta elméletét és újradefiniálta az önkontrollt, egy meghatározott cselekmény lehetséges költségeinek mérlegelésére való tendenciaként határozva meg azt. Úgy vélte, az önkontroll gyakorlása az egymással versengő érdekek kognitív értékelését igényli. Elmélete két alapvető módosítást tartalmaz az eredeti teóriához képest. Egyrészt az alacsony önkontroll Gottfredson és általa (1990) meghatározott hat jellemzőjének elvetését, illetve az ún. gátló tényezőkkel (*inhibitors*) történő felcserélését javasolja. Utóbbiak olyan tényezők, amelyeket az egyén egy bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos döntés során figyelembe vesz, ilyen pl. az anyához vagy az iskolához való kötődés.

A másik módosítás a korábbi modellhez képest, hogy Hirschi bővíti a költségek fogalmi körét is; nemcsak a hosszú távú költségeket, hanem valamennyi költséget relevánsnak tekinti. Igaz, magát a költség fogalmát nem definiálja, és a mérése módjára sem tesz javaslatot, de az általa leírtakból arra lehet következtetni, hogy költségek alatt a szubjektíven megélt negatív következményeket kell érteni (Intravia et al., 2011). Hirschi szerint a társadalmi kontrollok/társas kötelékek és az önkontroll közötti kapcsolat lényege, hogy minél több gátló tényezővel rendelkezik, az egyén annál több költséget vesz figyelembe, amely visszatartó erővel bír a bűnelkövetéssel szemben. Hirschi ezzel egyenlőségjelet

tesz a társas kötelékek/kontroll és az önkontroll közé. Egy 9 itemes Dichotomizált Inhibitor Skálát is kidolgozott a kötődés és az elköteleződés mérésére.

A Hirschi revideált elméletére építő szakirodalom még viszonylag csekély a bűnözés általános elméletével foglalkozó munkákhoz képest, de úgy tűnik, nem volt hiábavaló próbálkozás az önkontroll-elmélet módosítása (összefoglalóért ld. pl. Intravia et al., 2011; Morris et al., 2011).

Kétségtelen, hogy az általános bűnözés-elmélet a megalkotása óta eltelt több mint két évtizedben komoly katalizátora volt a kriminológiai kutatásoknak, és a mégoly jogos kritikák ellenére sem állítható, hogy diszkreditálta volna magát. Conner és munkatársaival (2009) egyetértésben úgy véljük azonban, a kriminológiai szakirodalomban kialakult domináns állásponttal szemben szerencsésebb volna az alacsony önkontrollt nem egy egydimenziós vonásnak tekinteni, és különböző összetevőit a pszichológia eszközeivel konceptualizálni és mérni a tárgyalt összefüggést. Amiben azonban a legkevésbé értünk egyet az elméletalkotókkal, az az utánkövetéses vizsgálatok szükségességének és az önkontroll egyeduralmának, valamint sta-

tikus voltának kérdései. A kriminológiai szakirodalomban megjelenő újabb tanulmányok is erre hívják fel a figyelmet. Pratt (2016) például a *European Journal of Criminology* folyóirat egyik tanulmányában kifejezetten amellett érvel, hogy az önkontroll és a bűnelkövetés kapcsolatának tanulmányozását az életút (*life-course*) mentén érdemes vizsgálni. A kriminális viselkedés hátterében álló kockázati és védő tényezők és interakcióik feltárásához ugyanis elengedhetetlenek az utánkövetéses vizsgálatok, és e tényezők körében az önkontroll csupán egy lehet a többi pszichológiai, biológiai és társadalmi változó sorában. Továbbá, ha elfogadnánk az önkontroll vagy más, a bűnelkövetéssel összefüggésbe hozott tényező megváltoztathatatlan voltát, azzal egyben a bűnmegelőzés rendszerére is súlyos csapást mérnénk, különös tekintettel a bűnisméltés megelőzését célzó harmadlagos prevenciós gyakorlatra. A kriminológia és társtudományai azonban nem érhetik be kevesebbel, mint hogy a kriminálpolitikai gyakorlatban is kamatoztatható, de legalábbis annak létjogosultságát meg nem kérdőjelező ismeretekkel gyarapítsák a bűnelkövetés magyarázatára és kezelésére vonatkozó tudást.

SUMMARY

A CRITICAL ANALYSIS OF THE CRIMINOLOGICAL CONCEPT OF SELF-CONTROL

The aim of our paper is to provide a critical analysis of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime (1990) and self-control, its central concept. The model under review is one of the most known and empirically tested theories in criminology, according to which the primary cause of crime is low self-control. This model serves as the main theoretical framework for criminological research on self-control, while psychological studies rely on very different constructs of self-control and adopt a more differentiated approach. The discrepancies between criminological/sociological and psychological conceptualisations of self-control also prevail

in the operationalization and measurement of the concept, rendering the interpretation of the results of research focusing on the causal background of criminality more difficult.

In our paper we briefly summarize the most important conclusions of research on the general theory of crime, and drawing also on relevant psychological literature review the problematic aspects of the model. Our viewpoint is that despite the vast amount of empirical data that seem to support it, the general theory of crime is not a suitable framework for the coherent and thorough explanation of the link between low self control and crime. In our paper we argue that psychology's theoretical and empirical knowledge is essential for the exploration of the background of criminal behaviour – including the role of self-control – and for the empirical testing of certain criminological theories. Raising these questions is not only of theoretical, but also of practical importance, as criminological theories contribute to the establishment of crime prevention tools and methods.

Keywords: general theory of crime, crime, criminology, self-control, operationalization

IRODALOM

- AKERS, R. L. (1991): Self-control as a general theory of crime. *Journal of Quantitative Criminology*, 7(2). 201–211.
- ANDREWS, D. S., BONTA, J. (2010): *The psychology of criminal conduct*. LexisNexis, Newark.
- ARNEKLEV, B. J., ELIS, I., MEDLICOTT, S. (2006): Testing the General Theory of Crime: Comparing the effects of „imprudent behaviour” and an attitudinal indicator of „low self-control”. *Western Criminology Review*, 7(3). 41–55.
- BAUMEISTER, R. F., HEATHERTON, T. F. (1996): Self-regulation failure: An overview. *Psychological Inquiry*, 7. 1–15.
- BAUMEISTER, R. F., HEATHERTON, T. F., TICE, D. M. (1994): *Losing control: How and why people fail at self-regulation*. Academic Press, San Diego.
- BEAVER, K. M., FERGUSON, C. J., LYNN-WHALES, J. (2010): The association between parenting and levels of self-control. *Criminal Justice and Behavior*, 37. 1045–1065.
- BENDA, B. B., TOOMBS N. J., CORWYN R.F. (2005): Self-control, gender, and age: a survival analysis of recidivism among boot camp graduates in a 5-year follow-up. In: BENDA, B. B., PALLONE, N. J. (eds.): *Rehabilitation issues, problems, and prospects in boot camp*. Haworth, New York. 115–132.
- BURT, C. H., SIMONS, R. L., SIMONS, L. G. (2006): A longitudinal test of the effects of parenting and the stability of self-control: negative evidence for the general theory of crime. *Criminology*, 44. 353–396.
- CASEY, B. J., TOTTENHAM, N., LISTON, C., DURSTON, S. (2005): Imaging the developing brain: what have we learned about cognitive development? *Trends in Cognitive Sciences*, 9. 104–110.
- CONNER, B. T., STEIN, J. A., LONGSHORE, D. (2009): Examining self-control as a multi-dimensional predictor of crime and drug use in adolescents with criminal histories. *The Journal of Behavioral Health Services Research*, 36. 137–149.

- COSTA, P. T., MCCRAE, R. M. (1990): Personality disorders and the five-factor model of personality. *Journal of Personality Disorders*, 4. 362–371.
- CULLEN, F. T., UNNEVER, J. D., WRIGHT, J. P., BEAVER, K. M. (2008): Parenting and self-control. In: GOODE, E. (ed.): *Out of control: Assessing the general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford. 6–74.
- DELISI, M., VAUGHN, M. G. (2008): The Gottfredson-Hirschi critiques revisited: Reconciling self-control theory, criminal careers, and career criminals. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52. 520–537.
- DELISI, M., HOCHSTETLER, A., MURPHY, D. S. (2003): Self-control behind bars: A validation study of the Grasmick et al. scale. *Justice Quarterly*, 20. 241–263.
- DEYOUNG, C. G. (2011): Impulsivity as a personality trait. In: VOHS, K. D., BAUMEISTER, R. F. (eds.): *Handbook of self-regulation*. The Guilford Press, New York. 485–504.
- FRICK, P. J., VIDING, E. (2009): Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Development and Psychopathology*, 21. 1111–1131.
- GEIS, G. (2000): On the absence of self-control as the basis for a general theory of crime: a critique. *Theoretical Criminology*, 4. 35–53.
- GOODE, E. (2008): Out of control? An introduction to the general theory of crime. In: GOODE, E. (ed.): *Out of control: Assessing the general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford. 3–25.
- GOTTFREDSON, M. R., HIRSCHI, T. (1990): *A general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford CA.
- GRASMICK, H. G., TITTLE, C. R., BURSIK, R. J. JR., ARNEKLEV, B. K. (1993): Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 5–29.
- HAY, C., FORREST, W. (2006): The development of self-control: Examining self-control theory's stability thesis. *Criminology*, 44. 739–774.
- HIRSCHI, T. (2004): Self-control and crime. In: BAUMESITER, R. F., VOHS, K. D. (eds.): *Handbook of self-regulation: Research, theory and application*. Guilford, New York. 537–552.
- HIRSCHI, T., GOTTFREDSON, M. (1993): Commentary: Testing the General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 47–54.
- KEANE, C., MAXIM, P. S., TEEVAN, J. J. (1993): Drinking and driving, self-control and gender: Testing a general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 30–46.
- KIVIVUORI, J., LINDERBORG, H., TYNI, S., AALTONEN, M. (2012): *The robustness of self-control as a predictor of recidivism*. Research brief 25/2012, National Research Institute of Legal Policy. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/152576>.
- KUHN, E. S. (2013): Decision-making, impulsivity and self-control: Between-person and within-person predictors of risk-taking behavior. *University of New Orleans Theses and Dissertations*. Paper 1643. <http://scholarworks.uno.edu/td/1643>.
- KULCSÁR ZS. (1974): *Személyiség-pszichológia*. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest.

- LONGSHORE, D., TURNER, S., STEIN, J. A. (1996): Self-control in a criminal sample: An examination of construct validity. *Criminology*, 34. 209–228.
- MARCUS, B. (2003): An empirical examination of the construct validity of two alternative self-control measures. *Educational and Psychological Measurement*, 63. 674–706.
- MARCUS, B. (2004): Self-control in the general theory of crime: Theoretical implications of a measurement problem. *Theoretical Criminology*, 8. 33–55.
- MOFFITT, T. E., ARSENEAULT, L., BELSKY, D., DICKSON, N., HANCOX, R., HARRINGTON, H. L., ..., CASPI, A. (2011): A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108. 2693–2698.
- MURAVEN, M. R., BAUMEISTER, R. F. (2000): Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126. 247–259.
- MURAVEN, M., BAUMESITER, R. F., TICE, D. M. (1999): Longitudinal improvement of self-regulation through practice: Buliding self-control strength through repeated excercise. *Journal of Social Psychology*, 139. 446–457.
- PERKINS, S. C., SMITH-DARDEN, J. P., GRAHAM-BERMANN, S. A. (2011): The relation of violence exposure and ethnicity to intelligence and verbal-performance discrepancies in incarcerated male adolescents. *Violence and Victims*, 26(4). 496–512.
- PIQUERO, A. R. (2008): Measuring self-control. In: GOODE, E. (ed.): *Out of control: Assessing the general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford. 26–37.
- PIQUERO, A. R. (2009) Self-control theory: Research issues. In: KROHN, M. D., LIZOTTE, A. J., HALL, G. P. (eds.): *Handbook on crime and deviance*. Springer, New York. 153–168.
- PIQUERO, N. L., SCHOEPFER, A., LANGTON, L. (2008): Completely out of control or the desire to be in complete control? How low self-control and the desire for control relate to corporate offending. *Crime & Delinquency*, 56. 627–647.
- PRATT, T. C. (2016): A self-control/life-course theory of criminal behavior. *European Journal of Criminology*, 13. 129–146.
- PRATT, T. C., CULLEN, F. T. (2000): The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis. *Criminology*, 38. 931–964.
- PRATT, T. C., TURNER, M. G., PIQUERO, A. R. (2004): Parental socialization and community context: A longitudinal analysis of the structural sources of low self-control. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41. 219–243.
- RAWN, C. D., VOHS, K. D. (2011): People use self-control to risk personal harm: An intra-interpersonal dilemma. *Personality and Social Psychology Review*, 15. 267–289.
- STEINBERG, L. (2008): A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. *Developmental Review*, 28. 78–106.
- STEINBERG, L., ALBERT, D., CAUFFMAN, E., BANICH, M., GRAHAM, S., WOOLARD, J. (2008): Age differences in sensation seeking and impulsivity as indexed by behavior and self-report: evidence for a dual systems model. *Developmental Psychology*, 44. 1764–1778.
- TITTLE, C. R., GRASMICK, H. G. (1997): Criminal behavior and age: A test of three provocative hypotheses. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 88. 309–342.
- TITTLE, C. R., WARD, D. A., GRASMICK, H. G. (2003): Self-control and crime/deviance: Cognitive vs. behavioral measures. *Journal of Quantitative Criminology*, 19. 333–366.

- VAZSONYI, A. T., WITTEKIND, J. E. C., BELLISTON, L. M., VAN LOH, T. D. (2004): Extending the general theory of crime to „the East”: Low self-control in Japanese late adolescents. *Journal of Quantitative Criminology*, 20. 189–216.
- VAZSONYI, A. T., BELLISTON, L. M. (2007): A cross-cultural and cross-national test of self-control theory. *Criminal Justice and Behavior*, 34. 505–530.
- WARD, J. T., GIBSON, C. L., BOMAN, J., LEITE, W. L. (2010): Assessing the validity of the Retrospective Behavioral Self-control Scale: Is the General Theory of Crime stronger than the evidence suggests? *Criminal Justice and Behavior*, 37. 336–357.
- WHITESIDE, S. P., LYNAM, R. W. (2001): The Five Factor Model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality & Individual Differences*, 30. 669–689.